

QASHQADARYO VILOYATI O'ZBEK SHEVALARIDAGI O'ZLASHMALARINING RUSCHA VA ARABCHA QATLAMINI TAHLIL QILISH

Muxammadiyev Nodir Rustamzoda

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti 2-bosqich tayanch doktoranti

Annotatsiya: Qashqadaryo viloyati o'zbek shevalarida uchraydigan ruscha va arabcha o'zlashmalarni lingvistik jihatdan tahlil qilishga bag'ishlanadi. Shevalar tarkibidagi o'zlashmalar hududning tarixiy, madaniy va ijtimoiy taraqqiyotini aks ettiruvchi muhim lingvistik birliklar sanaladi. Tadqiqot davomida ruscha va arabcha o'zlashmalar to'planib, ularning fonetik moslashuvi, morfologik shakllanish jarayoni hamda semantik o'zgarishlari o'rganildi. Natijalar Qashqadaryo shevalarining lingvogeografik xususiyatlarini ochib berishga va o'zbek dialektologiyasi bo'yicha olib borilayotgan ilmiy izlanishlarni boyitishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: o'zlashma, Qashqadaryo shevalari, ruscha o'zlashma, arabcha o'zlashma, morfologik moslashuv, dialektologiya, etimologiya.

KIRISH

O'zbek tili dialektlari milliy tilning shakllanishi va taraqqiyotida muhim o'rin egallaydi. Dialektal qatlam tarkibida o'zlashmalar alohida lingvistik qadriyat sifatida e'tirof etiladi. Xususan, Qashqadaryo viloyati o'zbek shevalari o'zining boy leksik tarkibi, tarixiy qatlamlari va tashqi madaniy ta'sirlar bilan aloqadorligi sababli ilmiy jihatdan katta qiziqish uyg'otadi. Arabcha o'zlashmalar asosan diniy, ilmiy va madaniy soha orqali kirib, shevalarda semantik torayish, kengayish yoki ma'no siljishi ko'rinishida namoyon bo'ladi. Ruscha o'zlashmalar esa texnika, maishiy hayot, siyosiy boshqaruv, transport va ta'lim sohasi bilan bog'liq bo'lib, ular XIX–XX asrlardagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlar ta'sirida faol kirib kelgan.

Tadqiqotning maqsadi — Qashqadaryo viloyati shevalarida uchraydigan ruscha va arabcha o'zlashmalarni tizimli o'rganish, ularning fonetik-morfologik moslashuv jarayoni va semantik xususiyatlarini aniqlashdir. Tadqiqotda kuzatuv, taqqoslash, etimologik tahlil, fonetik tahlil va statistik usullardan foydalanildi.

Asosiy qism.

Qashqadaryo viloyati shevalaridan to'plangan til materiallari asosida 200 ga yaqin ruscha va 150 ga yaqin arabcha o'zlashmalar qayd qilindi. Ular quyidagi guruhlariga ajratildi:

Arabcha o'zlashmalar;

diniy leksika: namoz, duvo, ro'za, taqvo

abstrakt tushunchalar: ma'no, adab, hikmat, saboq

ilmiy-falsafiy tushunchalar: ilm, amal, maqsad, sabab

Ruscha o'zlashmalar;

texnik terminlar: motor, traktor, kamaz, priyomnik

maishiy buyumlar: stol, kravat, karnitur, samsa-pech

ijtimoiy-siyosiy so'zlar: komissiya, uchastka, pasport, delegate

Fonetik moslashuv

Sheva nutqida o'zlashmalar fonetik jihatdan mahalliy talaffuzga moslashtiriladi:

stol → istol, stolni motor → mator ilm → ilim sabab → sabap

Bu hodisa fonetik assimilyatsiya va dissimilyatsiya jarayonlari bilan bog'liq.

Morfologik moslashuv

Ko'plab o'zlashmalar o'zbekcha qo'shimchalar bilan faol ishlatiladi:

motorlar, stolimiz, komissiyachi, ma'nodor, sababsiz

taqvoli, ilmiy, amaliy

Ba'zi ruscha birliklarda morfologik qayta shakllanish kuzatiladi:

direktor → direktorlik, direktorga

pechka → pechkachi

Semantik o'zgarishlar

Qashqadaryo shevalarida o'zlashmalar ko'pincha yangi semantik vazifani bajaradi:

"priyomnik" – nafaqat radio, balki "musical apparat" ma'nosida

"amal" – nafaqat "ish", balki "tajriba" ma'nosida

"sabab" – "bahona" ma'nosida ishlatiladi

Xulosa qilib aytganda, Qashqadaryo viloyati o'zbek shevalariga xos o'zlashma so'zlar ruscha va arabcha o'zlashmalar tilning tarixiy rivojlanishi va madaniy aloqalarini aks ettiruvchi muhim birliklar ekanini ko'rsatadi.

Arabcha o'zlashmalar asosan diniy-madaniy sohalarida qo'llansa, ruscha o'zlashmalar texnika, maishiy hayot va zamonaviy terminologiya qatlamini tashkil etadi.

O'zlashmalar shevalarda fonetik va morfologik moslashuv orqali mahalliylashgan hamda ko'plab holatlarda semantik qayta shakllanishga uchragan.

Shuni aytishimiz kerakki, shevalardagi bunday o'zlashmalar til taraqqiyotining tabiiy jarayoni sifatida qaralib, ularning semantik o'zgarishlarini tahlil qilish — nafaqat dialektologik, balki tarixiy va madaniy jihatdan ham muhim ilmiy manba bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Абдуллаев, А. Ўзбек тили диалектологияси асослари. – Тошкент: Фан, 2010.
2. Қораев, М. Ўзбек тили тарихий лексикологияси. – Тошкент: Университет, 2015.
3. Жўраев Б. Юқори Қашқадарё ўзбек шевалари. – Т.: Фан, 1962.
4. Рустамов, А. Ўзбек халқ шеваларидаги ўзлашма сўзлар. – Самарқанд: СамДУ, 2018.
5. Бегматов, Е. Ўзбек шеваларининг этнолингвистик хусусиятлари. – Тошкент: Фан, 2008.
6. Хожиев, А. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Тошкент: Ёзувчи, 2012.
7. Шоабдурахмонов Ш. Ўзбек адабий тили ва ўзбек халқ шевалари. – Т., 1962.

8. Борисов, В. В. Русские заимствования в тюркских языках. – Москва: Наука, 2001.
9. Versteegh, K. Arabic Linguistics. – Edinburgh University Press, 2014.
10. Хамидов, Н. Қашқадарё шевалари материаллари. – Қарши: Насаф, 2020.
11. O'zbek tilining izohli lug'ati. I–VI jild. Mas'ul muharrirlar: A. Madvaliyev, D. Xudoyberganova. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2023.